ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԱՐԺՈՒՄ

ՏԵՏՐ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ — Մեծութիւն Հասգիւղի եւ ուսայնութիւն աշխարհի. — Կտակ. — Մանուկն եւ Ազգն. — Խաղողի ողկոյզն. — Համառօտ պատմութիւն Բաղտախական տնտեսութեան. — Մսիկս. — Զաւիկ. — Օրագիրն ի Փռանսա։

ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍԳԻՒՂԻ

ԵՒ

ՈՒՆԱՑՆՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԻ (1)

Տիրուհիք եւ Տևարք.

Ծննդեան վայրն ունի յաւէտ մագնիս մը մարդոյն համար։ Որքա՞ն տաւուէ սիրելի մարդոյն է սրտին այն վայրն, ուր ո՛չ միայն մարմնապէս այլ եւ մտաւորապէս ծնած է նա. Ծննդեան վայրն միթան տաւուել կը մագնիսէ մարդն, երբ երկրադունակին վրայ կեդրոնաճիգ կէտ մ՚է այն. երբ այդ վայրն ունի ճառագայթներ՝ արեգական նման, երբ այդ վայրն ունի թեւեր՝ երկնասլաց արծուոյն նման։

Եւ այդպէս է Հասգիւղ Թաղն։ Հասգիւղ հա-

(1) Ատենաբանութիւն Հասգիւղի Ս. Ներսիսեան վարժարանի մրցանակաբաշխութեան հանդիսին մէջ։

նապազ ունեցաւ ամենամեծ կարեւորութիւն. լուսաւորութեան հնոց, իր կենսաւէտ ճառագայթք յաւէտ ծաւալեցան յընդանուրս. եւ Հայ հոգիզոնին վրայ Հասպիւղ այնքան բարձրացաւ, մինչ դի Շահնազարեան վարդապետն՝ որ իր լոյսերն եւեթ կը չոայլէր եւ ոչ մակդիրներն՝ Ամէնք կոստանդընուպոլսոյ յորջորջեց այս մեր թաղն։ —Աչխարհի քաղաքակրթական պատմութեան բարձունքէն՝ Ամինացիք մեզ կ'երեւին յաւէտ երեք մեծ յատկութեամբք բարեմասնեալ, երեք երկնային ճառագայթիք լուսափայլ. Ամինացւոց առաջին բարեմասնութիւնն էր սիրել զաստուածս. Ամինացւոց երկրորդ բարեմասնութիւնն էր սիրել գիտառս. Ամինացւոց երրորդ բարեմասնութիւնն էր սիրել ըզհայրենիս. Մուրայ. մեծադոյն սէր մ'ալ ունէին Ամինացիք. նոքա կը սիրէին ԴԵՂԵՑԻԿՆ. եւ կը համարձակիմ ըսել թէ կը սիրէին Ամինացիք ըզդիս, ըզդիրս, եւ ըզհայրենիս ա՛յն պատճառաւ՝ զի գեղեցիկ էին դոքա։ — Հասպիւղիք ալ օժտեալ են միեւնոյն քառեակ աւագ առաքինութեամբք։ Այո՛։ եւ երբ կ'արտասանեմ այս մեծ բառն, արձագանգ եւեթ կ'ըլլամ այն մեծանուն եւ մեծահոգի մեր ազգակցաց, որք՝ Հասպիւղէն հեռի ծնած՝ ծախահարեցին յաւէտ Հասպիւղի վայրուն ու հատատուն յատկութեանց, Հասպիւղի բեղուն ու յոգնանուն չարժմանց։ Այո՛, Հասպիւղ սիրեց զԱստուած. վկա՞յ. Ս. Աստիանոսի տաճարն, իր ընդարձակութեամբն ու պայծառութեամբն հանգուցանիսի Մայր-Եկեղեցւոյն, եւ ճշմարի՛տ Մայր-Եկեղեցի՝ յաղագս այն վսեմաչուն քարոզութեանց՝ որով այս սուրբ որմունք կը թնդան։ Հասպիւղ

սիրեց զուսմունս. Վկայ. Ս. Ներսիսեան վարժարանն, որ Ծոցոյն մէջ Ծնունդ առաւ Նուսպար-Շահնազարեան վարժարանն, որ երիկամունքներէն ելաւ Պէրպէրեան վարժարանն: Հասգիւղ սիրեց ըզհայրենիս. Վկայ. Բարձրաշնորհ Տ. Ներսէս վարժապետեան:

Ծախահարութիւնք բաւ չեն, եղբարք իմ, Հայոց սիրելի Պատրիարքին, Հասգիւղի պանծալի զաւակին համար: Մանաւանդ բարեմաղթութիւնք մեր սրտերէն ու մեր շուրթերէն պարտին յերկինս սլանալ այսօր. Որովհետեւ, ասմէ, մահիճի մէջ կը տառապի Նա, որոյ հոգին անդադար ժամանակ հետ պատրիարքական գահուն վրայ կը տառապէր սրտին: Ա՛յլ մարմնաւոր ու հոգեւոր տառապանաց մէջ արի մնայ եւ կը մնայ Հասգիւղի վսեմ զաւակին. Հայոց ամենէն երիտասարդ պատրիարքն, ամենէն աւելի նպաստեց Բարձրաշնորհ Տ. Ներսէս վարժապետեան՝ երիտասարդացնել Հայութիւնն. եւ հայրենասէր հոգին ահա կը մնչէ, երբ խոժոռեալ մարմինն ի մահիճին կը հիւծի ու կը հեծեծէ:

Աղօթենք, եղբարք իմ: Դուք մանաւանդ, այդ քաղցրիկ ձայնն է հանդարտող երկնից, ո՛ մանկունք, ո՛ Ներսիսեան տանունք, աղօթեցէք դուք մանաւանդ վասն կենաց Նորա, որ իր չրմամբք, որ իր ձեռամբք, այնքան տարիներ սփռեց կենաց սերմունքն այս թաղին մէջ եւ այս ազգին մէջ: Աղօթեցէք, զի վարժապետեան դաստիարակեց ձեր վարժապետներն. եւ զի՝ վարժապետեանին աշակերտաց ընտրեալ՝ Ակադեմական ժողովոյ մը չուքն առաջաւ վարժապետական ժողովն. եւ զի կրթական այն

մեծ ընկերութիւնն, որ ձրիապէս կը ծաւալէ լոյս հայրենի հողին վրայ, Նուպար-Շահնազարեան վարժարանին մէջ երկնաւեցաւ՝ Տ. Ներսէս Վարժապետեանի բացահուր աչքին ու կենդանարոյր շնչոյն տակ, եւ կազմուեցաւ ու ճիւղաւորեցաւ Տ. Ներսէս Վարժապետեանի պատմական Պատրիարքութեան ժամանակ, եւ մահուանէ մազապուր ղերծաւ Տ. Ներսէս Վարժապետեանի բարոյական ու նիւթական հզօր աջակցութեամբ: Աղօթեցէք, Ներսիսեան տանուննք, Ներսէս Սրբազան Հօրն համար, որ՝ Ներսիսեան վարժարանին ուսանողաց դասուն մէջ առաջին՝ Հայ Պատրիարքաց դասուն մէջ ալ հանդիսացաւ առաջին. որ առաջինն հանդիսացաւ Հայ եկեղեցականաց մէջ՝ հանդիսաւորապէս լուղոք բառնալով ընդդէմ Պալաժենիական օրինաց անարդար. որ առաջինն հանդիսացաւ հայրենասիրաց մէջ՝ տկար անձամբ տառապեալ Հայութեան համար տքնելով յար: Աղօթենք, եղբայրք իմ. Ո՛ հասդիւղցիք, ո՛ Հայք, աղօթենք Հայութեան բարեկամին կենացն համար. Տէր, կեցո՛ զՆերսէս Հայր մեր...:

Մեր Սրբազան Հօրն համար յերկնից ապաքինութիւն հայցելով, Զեզ ալ կարօղութիւն եւ երկայնակեցութիւն կը մաղթեմ, ո՛ դուք, որք Ս. Սահակեանոս եկեղեցւոյն եւ Ս. Ներսիսեան վարժարանին պայծառութեան համար կը վաստակիք անդուլ եւ անվհատ. ո՛ դուք, որք կը ջանաք վառ պահել այն հնոցն, որ ընծայեց ազգին այնքան արդիւնաշատ գործիչներ, որ ընծայեց ազգին նորագիչներ. նորագիչներ լեզուի, դրականութեան, կըրթութեան, թատեր, լրագրութեան. Ջերապ Պէր-

պէրեան, Սէոէֆճեան, Թիւլպէնճեան. եւ նո-
րագիչն Հայոց թեան, որ չը կամիմ կրկնել վեհ ա-
նունն՝ առ երկիւղածութեան: Անսպառ այժ եւ
անպաւ կեանք կը մաղթեմ ձեզ, քաջարթուն պա-
հապանք Աստուծոյ տաճարին եւ խնամակից տաճա-
րին մեր Հայգիւղ թաղին. — Աւաղ, երկար կեանք
չունեցաւ ձեր պատուական աշխատակիցն, ամե-
նուս եւ ամենուն պատուական բարեկամն, որ ընդ
անուանն Իսահանոյն՝ զոգին եւ կը կրէր խնամա-
նայն. Օրհնեալ ըլլայ յիշատակն որոց վաստակե-
ցանն Հայգիւղի կրկին տաճարաց հաստատութեանն
ու պայծառութեանն համար. Օրհնեալ ըլլան ձէ-
զայիրլեան եւ Աղաթօնեան, Ալթուն-Տիւրքի եւ
Սահակ փէշտիմալճի. Օրհնեալ ըլլայ հէդ Սողոմոն
Հիւանքեարպէյհնտեանն: Ի ձեզ՝ այն մեր բազմե-
րախտ հայրենակիցք յաւէտ կենդանի են, ո՛ղորք
որք յենարան այսօր կը հանդիսանաք խարխուլ
Ներսիսեան վարժարանին: Իսկ Սուրբ Հոգին, իսկ
Լոյս Հոգին ըզ ձեզ յաւէտ կ՚ողեւորէ եւ կը վարէ,
ո՛ երիտասէր Տիկնայք, որք փոյթ ունիք՝ գարուս
ազատասանձ ոգւոյն համաձայն՝ Ներսիսեան սա-
նուց հաւատար ու գուցէ գերազանց իսկ գոս-
տիարակութիւն մը տալու Ներսիսեան սանուհեաց:
Ըզձեզ, ո՛ մեղուաջան ինամակալուհիք, ի մանա-
ւորի կը շնորհաւորեմ վասն այն արգասաւոր խոր-
հրդոյն, զոր ունեցած էք՝ Ներսիսեան վարժարանին
պէսպէսութեան համար հայկեղեմ թեատրիսութիւնն
այն չքնաղ Տիկնոջ, որ ծնունդ է տուած ազնիւ եւ
ազգասէր Լսաեան եղբարց. Այն համբուրելի ձեռքն
ստեղծուած է տարածուելոյ համար, այո՛, որը
կուսանաց՝ սրտիկս եւ վեհաեան կուսանաց վրայ.

Ո՛ Ներսիսեան սանուՆք, այդ տեսիլն ուսանողութեան տարիներս ինձ իւրաչ կ՛ածէ եւ միս ի խոր կը յուզէ, ձեզ պիտ՝ ուղեմ իմ վերջին բանքս։ Այլ ինչ որ կը սպասէիք յինէ, զայն չը պիտի բարբառիմ. եւ որքան կը սպասէիք յինէն, այնքան չը պիտի խօսիմ. Այո ձեզ ուղղեալ երկու խօսք միայն պիտ՝ արտասանեմ, որք ձեզ տարբեր տղիւրէ մը բղխել պիտի թուին, այլ որք սրտիս խորերէն իւրօք պիտի բղխին. պիտ՝ արտասանեմ երկու դառն խօսք միայն... որովհետեւ յոդնած եմ, որովհետեւ լքած եմ, որովհետեւ յուսահատած եմ, անկարող ըլլալով լիապէս նորոգել այն գօրութիւնն, զոր կը կորուսանեմ մարմնոյ տաժանելի վաստակօք ու մտաւոր տենդալի գործունէութեամբ։ Երկու խօսքերուս, երկու պատուէրներուս առաջինն՝ աւասիկ. մի՛ հրապուրուիք այն մոգական հեռապատկերներէն, զորս ձեր խանդավառ հոգւոյն կ՛ընծայեն դրական ու կրթական տասարէդներն. Ըզ ձեզ կ՛երդմնցնեմ — քար կրեցէք, երկաթ ծեծեցէք, մի՛ գրագէտ, մի՛ վարժապետ ըլլաք։ Երկրորդ խօսքս, երկրորդ խրատս ալ այն է թէ՝ դըպրոցէն դուրս գիրք կամ օրագիր չառնուք բնաւ ձեռք. երբեք չը դիտէք ու չը քննէք, երբեք չը վերլուծէք ու չմոռանալու չը...։

Երբ հարցնեն ձեզ. « երկնից մէջ ո՞վ կայ. » պատասխան տուէք անկասկած. « Օրհնեա՛լ Աստուածն։ » Եւ երբ ձեզ հարցնեն. « երկնից տակ ո՞վ կայ. » մի՛ վարանիք պատասխանել. « Անիծեա՛լ մարդն.... »

ԿՏԱԿ

ԱՌ. Տ. ԳԱԼՈՒՍՏ ՊԷՅԼԻԿՃԵԱՆ

ՀՕՐԱՓԵՌՈՐԴԻՍ

Պակասեցան 'ի ցաւոց կեանք իմ, եւ ամք իմ յոգւոց ելանելոյ։ ՍԱՂՄՈՍ

Երբ մեռանիմ, ո՛վ իմ Գալուստ,
Եւ՝ համազգեաց գերեզմանին՝
Գան ինձ փայտեայ ծեւել հագուստ,
Անծալք՝ հանգոյն անշունչ մարմնին.
Ա՜հ, մի՛ Յողուր. Հայրդ անդազար
Ցալուց ի խորս հանգչի խաղաղ։

Երբ մեռանիմ, ո՛վ իմ Գալուստ,
Եւ մահիճիս շուրջ լուցանեն
Ձիգ ջահս յեղուստ եւ յառաջուստ,
Որք՝ համր՝ ըզմահ ծանուցանեն.
Ա՜հ, մի՛ Յողուր. Ի մըթան հօրդ՝
Աստեղք եղան ջահք լուսայորդ։

Երբ մեռանիմ, ո՛վ իմ Գալուստ,
Եւ խաչափայտ, բուրվառ, սաղմոս,
Գտառեն դիակն իմ յամենուստ,
Եւ դամբանին Ներքնայ սո՛ւրբ խօս.
Ա՜հ, մի՛ Յողուր. Քում հօր քարոզ
Իւր մահին եղաւ, հոդմունք՝ սաղմո՛ս։

Երբ մեռանիմ, ո՛վ իմ Գալուստ,
Եւ մարմնակիս յուղարկաւոր
Գան բարեկամքն իմ անփախուստ,
Կորագլուխ, արտասուաԼո՛ր.
Ա՜հ, մի՛ Յողուր. Ցիւր վերջին կայք
Լինկերացան հօր քում՝ ջուրց պա՛յք։

Երբ մեռանիմ, ո՛վ իմ Գալուստ,
Եւ զան խուզել զբաղարանս,
Ուր կեցցէ յար սիրտն իմ հառուստ
Ի սիրահուր յանխիլ մաեանս.
Ա՜հ, մի՛ Թողուր. Թուղթը իմ յարգա՛ին,
Որպէս կըտակ սուրբ հօր քոյին։

ՄԱՆՈՒԿՆ ԵՒ ԱԶԳՆ (1)

(ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՇՐՋՈՒԹԻՒՆ)

Իմ յաւուրս օրերուն՝ իբրեւ հրեշտակ աւե անարատ երեւեցար, եւ տեսիլդ կաղդուրեց մարմինս. իմ ազոյ օրերուս՝ հոգւոյս մէջ հնչեց սիրտիս ճայնդ, եւ մխիթարուեցաւ հոգիս։ Շնորհապարտ սիրտս, արդ, զիս յորդորեց այսօր գալ այս վհկ յարկին մէջ — ուր կրկին տուներ կը միանան եւ ուր կրկին ոտներ ահա կը կատարուին միանդամայն — ուրախակից հրճուանացդ ու հանդիսատես ըլլալ վտանգդ, ողջունել անդրանիկ ծնունդդ եւ խրախուսել լուսատեսչիկ ոտնունքդ, ո՛ Պէրպէրեան։

Ողջո՛յն մանկանն, որ ծնաւ. Ողջո՛յն մանկանն, որ խանճարուրք քակուեցան մեղուաց ու մեղեցեաց մէջ. Զի բանաստեղծին տունն երկրային տնուչութեանց եւ երկնային ներդաշնակութեանց ժամատեղին է յաւէտ. Ողջո՛յն մանկանն, որ որոբանն հայկաստակներէ չէ պարատեալ, այլ արդիւնալի պատիարակներէ ու չնարհալի պատանեակներէ. Ողջո՛յն մանկանն, որ մոգաղամիներն են

(1) Առենաբանութիւն Պէրպէրեան վարժարանի մրցանաբաշխութեան հանդիսին մէջ։

Առաջին տեսիլ, Թշուառութիւն եւ Գութ, Գեղեցկին եւ Գեղարուեստ. Ողջո՛յն մանկանն, որ ըղմայրիկն իր որոշանին չուրջ պիտի տեսնէ յարաժամ, եւ ո՛չ զարգարանին մէջ. եւ ըղհայրիկն եռանդագին ու գործավագին պիտի տեսնէ յաւէտ, եւ ոչ պարուց ու պարկաց ծոցն աւերեալ՝ արտասուեալ ուրուա-կան. Ողջո՛յն մանկանն, որ ձիչերն ու ճռուողիւն-ներն այսուհետեւ պիտի խառնուին դասախօսու-թեանց ու բեմախօսութեանց ուսումնարանին՝ եւս առաւել հրապուրիչ եւ արդիւնաւէտ դործելոյ համար ուսմունքն:

Ողջո՛յն նորածին մանկանդ. Ողջո՛յն եւ քեզ, ո՛ նորափայլ հայրիկ: Ի՛նչ քաղցր անուն է այդ — հայրիկ: Մանկունք միշտ գիտցած չեն այդ բառն. նոր բառ մ՚է այն. կրնայ ըսուիլ թէ Սահմանա-դրութիւնէն յետոյ կը սկսի նորա կիրառութիւն առ մեզ: Սահմանադրութիւնէն յառաջ, Աղա, Աղապա-պա, Աղապապա ձայնիւք կ՚ողջունուէին հայրերն. եւ Աղան կամ Աղապապան չունէր իր զաւակաց նկատմամբ այն խանգաղատանքն եւ այն յանձան-ձանքն, որք ընդհանրապէս այսօր ծնողաց կողմէն կը յայտնուին առ զաւակունս: Բարեշրջութիւնն հոս ալ յայտնապէս կատարուած է, ծնողաց եւ որդւոց փոխադարձ յարաբերութեանց մէջ, ընտա-նեկան յարկին՝ որպէս ընդհանուր ազգային չրջա-նակին մէջ. Եւ միթէ ճշմարտութենէն կարի՞ հե-ռացած պիտ՝ ըլլայինք յայտնելով թէ՝ ընտանիք, ընտանեկան սէր, որպէս եւ սէրն ազգային մեծ ըն-տանիքին, յիսուն տարի յառաջ գրեթէ գոյութիւն չունէին: Աշխատութիւն, ծնողագործութիւն, զուար-ճութիւն, այս երեք եղերքն մէջ կը բովանդակ-

ուէր Հայուն կեանքն յառաջ քան զգ Սահմանադրութիւն։ Ա.յլ ինչպէ՞ս կ'աշխատէին, կը գրօսնուէին, կը սիրէին եւ կ'աղօթէին մեր հարք։

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆ — Ցոյժ պարզ էր ընդհանրապէս, ըստ որում ճարտարարուեստք զարգացած չէին, եւ յԱրեւմուտս կատարուած արհեստական զարգացումն անձանօթ կամ հազիւ ծանօթ էր Արեւելեան ժողովրդոց. կ'աշխատէին Հայք մեքենաբար, միեւնոյն գործն հանապազ գործելով, միեւնոյն տարազներն ու գործիներէ յաւէտ գործածելով, միեւնոյն չրջանակին մէջ յաւիտեան դառնալով, արհեստից այլեւ այլ ճիւղերուն միմեանց հետ առնչութեանն յաւէտ անտեղեակ մնալով, միօրինակ կերպիւ չարժելով յաւէտ՝ եւ յաւէտ անգիտակ մնալով չարժման օրինաց, պատճառի եւ արդեան յարաբերութեանց, մարմնոյն գործարանաց գոյութեան ու պաշտօնավարութեան, ներքին զօրութեանց եւ արտաքին ներգործութեանց, ազդեցութեանց ու հակազդեցութեանց, եւլն. Զեռքն էր միայն գործօղն եւ միտքն անգործ կը մնար ընդհանրապէս։ Ա.յլ փոփոխութիւնն ու բարեչրջութիւնն իրաց ու կենդանի էակաց օրէնքն են. համայնք յարաժամ կը բարեչրջին արտաքին ու ներքին սատարաց ներդործութեամբ. Արդ, Արեւմտեան աշխարհաց հետ հաղորդակցութեան յաճախմամբ ու կանոնաւորմամբ, եւրոպացի եւ Ամերիկացի արհեստագործաց հետ չփմամբ ու գործակցութեամբ, բնական յարմարութեամբ ու նմանողական նախանձայուզութեամբ, քանակական ու մեքենական ու բնական դիտութեանց՝ առ մեզ զբօսեանց եւ օրագրաց եւ մանաւանդ Արեւմտից հա-

մալսարաններէն վերադարձող ուսումնական գաղթականութեանց միջոցաւ ծաւալմամբ, Աշխատութիւնն Հայ ազգին մէջ բարեշրջեցաւ, բարգաւաճեցաւ, կերպարանափոխեցաւ: Արհեստագործական աւելի մեծ շարժում ու բարեշրջում մը յառաջ պիտի գան անշուշտ, երբ՝ ներքին բարեկարգութեանց իրագործմէ՝ մեծ դրամագլուխք ու մեծ արհեստագործք Օսմանեան հողին վրայ կուտակուելով ու համախմբուելով, ճարտարարուեստից նոր մղում մը տան եւ մրցման ընդարձակ ասպարէզ մը մեր առջեւ բանան:

ԿՐՕՆՔ. — Աշխատութեան կարգին մէջ կատարուածին նման բարեշրջութիւն մ'ալ Հայ ընկերութեան կրօնական դաստիարակութեանց մէջ կատարուեցաւ նոյն ազգեցութեանց ներքեւ, այսինքն դրական ծանօթութեանց ազդեցութեան ներքեւ: Երբ Գերմանիան քննական ոգին Հայ ժողովրդեան ալ վոխանցաւ՝ Լուսաւորչական Հայոց յոյժ անախորժ անուան մը տակ, երբ դիւրութիւնք ու դարուբիւնք Անգլիոյ երկաթին ու ծխանաւի դինին հետ սկսան ի Հայս վոխադրիլ, սկսան Հայք ալ դիտել ու դատել, զննադատել իրականն երեւակայականն, ներքինն արտաքինէն, նիւթն հոգիէն: Հայ ժողովրդեան՝ սրբոց մասունք մուգնել աւած էին անմահանիկ անմահին Սուրբ Աստուածն, ու տեսակ տեսակ խաչափայտեր մուգուցած էին գողգոթան խաչն. Հայն եղած էր բազմաստուածեան ժողովուրդ մը, որ ամեն անանուն սուրբի առջեւ ջերմեռանդութեամբ կը ծնրադրէր, որ ամեն փայտի կտոր երկիւղածութեամբ կը համբուրէր, եւ որ մեքենաբար աղօթքներ կը կրկնէր ժամերով՝ ա-

ուանց աղօթիլ իմաստն հասկնալու, առանց գիտնալու թէ որո՞ւ կ՚աղօթէր, որո՞ւ համար կ՚աղօթէր, ինչ բանի համար կ՚աղօթէր: Գիտնական ոգւով համակուելով ու գրական ծանօթութեամբ պարարուելով, Հայք սկսան նուազ ծնրադրել ու նուազ խաչակնքել, նուազ համբուրել եկեղեցւոյ պատերն ու պատկերները, նուազ յարգանք ընծայել նուազ արժանաւոր եկեղեցականաց: Զարմ՚ի՛ք մ՚է այս թէ բարիք. ինչ որ ալ ըլլայ, Հայ ընկերութեան բարեշրջութեան բնական հետեւանքն է: Գերեզմանաց չուրջ՝ նախ հանգուցելոյն ոգին եւ ապա մեծ ոգի մը հաւատքն տակաւ կը ծնանին կրօնքները. Յետոյ համօրէն ընկերութեան ընթացիկ վրայ ներգործութիւն մը կը կատարեն ընդ երկար, ներգործութիւն մերթ վիրաւէտ ու մերթ աղիտաբեր — ըստ որում, եթէ կրօնից աղդեցութեամբ կ՚ամրքի բարբարոսութիւնն, յանուն կրօնից ալ յաճախ իրարու դէմ կը պինուին ազգերն. Հուսկ ուրեմն հոգւոց խորերն անդգալաւէս կ՚ապատանին կրօնք: Եւ ո՛չ ընկերութիւն մը տակաւին իր ամբողջութեամբ թեւակոխած է սոյն վերջին չրջանին մէջ, ուր կրօնքն հասնելով իր գերադոյն զարգացման՝ պիտի մերկանայ բոլորովին իր պատեանն եւ վերացում մը պիտ՚ ըլլայ խորին ու յաւիտենական: Հայ ընկերութիւնն ընդհանրապէս — աւելորդ է ըսել — միջին չրջանին մէջ է տակաւին, ուր յառաջացած է բաւական: Կոյր հաւատքն այս չրջանին մէջ սեզի կուտայ տակաւ իրարու յաջորդող կամ իրարու բաղխող իմաստասիրական դրութեանց աղդեցութեամբ, որք բարձրէն կամ խոնարհէն կրօնից կ՚ակնարկեն. Եւ հա-

ստացեալն, որ այս քննադատական չրջանին մէջ սկսած է խմաստասիրել, նուազ ծնրադրելով հանդերձ՝ աւելի կը մօտենայ իր ծնրադրութեանց առարկային, աւելի հասկնալով Սուրբ Գիրքերն եւ աւելի դանազանելով կրօնից պատահական մասերն իր էական մասերէն: Այս նկատմամբ ապագէն կրնանք ըսել թէ Հայ ժողովուրդն այսօր աւելի կրօնասէր է քան կէս դար յառաջ, քան Սահմանադրութենէն յառաջ — Սահմանադրութիւնն արդիւնք մը նկատելով եւ ոչ պատճառ:

(Մնացեալն յաջորդ թուով)

ԽԱՂՈՂՔ ՈՂՆՈՑՋՆ

ԱՌ Տ. ՄԻՆԱՍ ՁԵՐԱՋ

Յերկրէ ծընին, յերկիր հային,
Ուերկրազընտոյն ունին ըզ ձեւ
Հասիկը բո Ճանճր, հոծ, լոյծ, երփին,
Զորս Աւգոստան զըգուէն առեւ:

Բերի բըլեղց վրայ փայլ ի փայլ՝
Նոնարհ յերկիր հակիսդ, ողկո՛յզ.
Այլ ի բարձանց երկնից՝ ի զմայլ՝
Քեզ ակնարկեն Աստուած եւ Կոյս:

Պըտո՞ւղ մ'ես Ձէ ծաղիկ մարմնեղ.
Արտո՞սր էիր Ձէ ցօղն երկնից.
Եւ կամ ե՞ս բոյլ մ'աստեղց անե՞ղ, —
Չի՝ ճաշակմամբդ՝ հանգո՞յն եմք դից...:

Քանի՛ Սիրոյն ալ ես նըման,
Հոլանի, հեշտ, գեղահրմա՛յ.
Միայն դու նա՛խ ես դառնահամ,
Մինչ դառնութիւն սիրոյն՝ ապա՛յ...,

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Գ.

«Քաղաքական տնտեսութեան հիմնադրաց մէջ հաւասարապատիւ են Դէդնէ, Դիւռկօ, Ատամ Սմիթ։ Հիմնարկութեան փառքն անտարակոյս կը պատկանի Դէդնէյի, սակայն Դիւռկօի կը վերաբերի Բնապետականաց դպրոցին սկզբանց գործադրութեան փառքն։

Ի Բարիզ 1727ին ծնած է Դիւռկօ(1)։ Բարիզի վաճառատեան (prévôt des marchands) էր իր հայրն, ուստի կարեւոր բարեկարգութիւններ կը պարտէր մայրաքաղաքն. Որդին ալ՝ բարեմոյն բնութեամբ եւ իմացական հզօր կարողութեամբ օժտեալ՝ ձեռնամուխ եղաւ կարեւորագոյն բարեկարգութեանց ընդհանուր ֆռանսայի մէջ, եւ ընդարձակեց քաղաքական տնտեսութեան սահմաններն այն աստիճան՝ մինչ կի հիմնական չատ բան չը թողուց ընելու յաջորդ տնտեսագիտաց։ Տնտեսագիտութեան մէջ Դիւռկօ ցոյց տուաւ այն մակաբերական կարողութիւն, զոր անախական հասակէն ցոյց էր տուած Բաւգալ՝ երկրաչափութեան մէջ։

Սօռպոնի Համալսարանին մէջ ասուածաբանական ուսումներն աւարտելէ յետոյ, Բարիզի վաճառապետին որդին՝ հօրն յայտնեց թէ, նոյա չէին ներեր իր սկզբունքներն՝ եկեղեցականութեան մէջ մտնել։

---

(1) *Մեռած է 1781ին, ֆռանսայի մեծ ցնդախոհութենէն ութ ամ յառաջ։*

եւ՝ պատասխանելով քանի մը անախտաւ պրպտեալ թախանձանքներուն՝ ըսաւ. «Ինձ անհնար է բոլոր կեանքս դիմակ մը կրել դիմացս վրայ։» Դիւմկօ՝ քաղաքական անտեսութեան համար իր արտակարգ ընդունակութիւնն յայտնեց Թղթադրամոց վրայ գողդ անուն երկասիրութեամբ մը, յորում հռչակուած են դրամոյ եւ վարկի ճշմարիտ սկզբունքներն։ Հանրագիտարանին (Encyclopédie) համար անտեսագիտական յօդուածներէն զատ՝ հրատարակեց Ուրժէ եւ Դուամ դրքոյկն, որ թերեւս ամենամօրին ուսումնասիրութիւնն է փոխանակութեան վրայ. նաեւ ի լոյս ընծայեց փոխատուութեանց վրայ Յիշագիրն, յորում ըստ փափաքելոյն քննուած ու լուծուած է տոկոսաւոր փոխատուութեան ազատութեան գործնական խնդիրն։ Ատանօր անյիշատակ թողլով Դիւմկօին իմաստասիրական եւ այլեւայլ աշխատասիրութիւններն, իր անտեսագիտական վաստակը գործն է Խորհրդածութիւնք հարստութեան կազմութեան ու բաշխման վրայ մասնիկն։ Հեղինակն այդ երկոյն մէջ թէեւ կ'արտայայտէ բնասկզբական դպրոցին յատուկ քանի մը վրիպեր, այլ միանգամայն այդ դրքին մէջ կը գտնէ մարդ ամենայատակ յղացում մը՝ աշխատութեան բաժանմամբ գործակցութեան արդեանց, պայծառատեսքանչ տեսութիւն մը՝ արտադրութեան մէջ դրամագլխոց ծագման ու դերին վրայ, փոխանակութեան բնութեան ու ձեւին վրայ, վաճառականութեան պաշտօններուն վրայ, դրամոց բնութեան եւ առաւելութեան վրայ, վարկի եւ տոկոսի բնութեան ու կարեւորութեան վրայ։ Կըրնայ ըսուիլ թէ՝ սոյն մատենիկով Դիւմկօ խարխեց

Տնտեսական Դիտութիւնն։ Այս ամեն երկասիրութիւնք որքան հանճարոյ նոյնքան ալ փորձառութեան արդիւնք են, ըստ որում հեղինակն առիթ ունեցաւ մօտաւոր ընկերային ու անտեսական խնդիրներն ուսումնասիրել՝ վարչական պաշտօններու մէջ գտնուելով ի վաղուց անտի։

Դիւռկո վարչական սանդուղքին գլուխն հասաւ, լուսի վեչտասաներորդին առաջին պաշտօնեայն կոչուելով։ Տնտեսագէտ նախարարապետն՝ իր սկզբանց գործադրութեան ու վեղծմանց բարձման ձեռնարկելով, հանել տուաւ հետզհետէ բազում հրովարտակներ. — Հրովարտակ մը՝ հաչակող ցորենի վաճառականութեան ազատութիւնն երկրին մէջ, այսինքն նահանգէ նահանգ ազատ փոխանակութիւն ցորենոյ. — Հրովարտակ մը՝ հաչակող արհեստասէրութեանց բարձումն. — Հրովարտակ մը՝ հաչակող աշխատութեան ազատութիւնն ու տարապարհակ վարման պատարումն։ Նոյն ժամանակուան ֆռանսոյ մտաւոր եւ ընկերային վիճակին վրայ հարեւանցի տեղեկութիւն մ'ունենալով՝ կրնայ մարդ դիւրաւ հասկնալ այն ընդդիմութիւնները, որք արքունեաց եւ ազնուականաց կողմէն եղան մեծ պաշտօնէին՝ իր բարենորոգման խորհրդոց կատարմանն եւ հրովարտակաց գործադրութեանն համար։ Լուսի վեչտասաներորդ կ'ըսէր. « Պարոն Դիւռկո եւ ես միայն կը սիրենք ժողովուրդն։ » Արքունեաց մէջ արդարեւ՝ արքային զատ ամեն ոք դրեթէ Դիւռկոի դէմ էր. Ֆրէդերիկոսն ալ ստիպուց արձանագրել՝ ըստ սովորութեան՝ վերոյիշեալ հրովարտակներն, եւ միայն արքայական նիստի մը մէջ հարկադրուեցաւ կատարել արձանագրութիւնն։

Որպէս ակնարկեցինք վերեւ, Դիւանկօ բոլորովին ազատ չէր Բնապետականաց մեղսուխտիւններէն. նոցա նման, կողմնակից էր միակ հողային տուրքին (impôt territorial unique). Չէր նշմարեր թէ, հողն եւեթ ենթարկուելով սրոց՝ անիրաւութիւն մը կըլլար հողատարց, եւ նուիրագործուած կ'ըլլար այն մեղսուխտիւն թէ՝ հողն եւեթ կ'արտադրէ եւ ճարտարարուեստք չեն արտադրեր բնաւ:

Քանի մ'այսպիսի վրիպք եւ այն ամենամեծ ծառայութիւնք զոր Դիւանկօ կը մատուցանէր երկրին եւ պիտութեան՝ պատճառ եղան իր պաշտօնանկութեան: Վօլդէռ արդէն գուշակած էր իր անկումն՝ հետեւեալ բանիւ մէջ. «Այս պաշտօնեայն այնքան բարիք պիտի գործէ, մինչ ղի բոլոր աշխարհ իրեն դէմ պիտի յարուցանէ:» Դիւանկօի պաշտպանութենէն զրկուելով, մեծ պաշտօնէին բարերար թելադրութեամբն հրատարակուած այն հրովարտակք անգործադրելի մնացին: Այլ սակայն մտաց մէջ ներմանուած էին անտեսագիտական գաղափարք. ժամանակին ամենամեծ մտաւնադիրք անտեսական նիւթոց վրայ կը ճառէին. Սկըզբունքներն հաշակուած էին. պետական մարդիկ կ'ըմբռնէին ատկէ այդ սկզբանց կարեւորութիւնն եւ կը տագնապուէին անտեսագիտական առաջ գաղափարներով: Դոցա ծաւալման եւ Տնտեսագիտութեան կատարեալ հաստատութեան հզօրապէս նպաստեց Սկովտիացի խմաստասէր մը, Ատամ Սմիթ, հրատարակելով Ազգաց հարստութեան պատճառներուն վրայ գործն, որ մին է մարդկային մտաց մեծագոյն յիշատակարանաց:»

ՄԱՀԻՊԱՍ

Իմ փողկապիս գընատեղ
Չէ Թուր եւ ո՛չ լար-աղեղ.
Տըժգոյն մահիկ կորամէջ,
Վեհագո՛յն է կենացս էջ —
Գընատեղն իմ փողկապին :

Կոյս մ՛ինձ երդուաւ, ի մըթան,
Սէր՝ համբուրի՛ւ՝ յաւիտեան.
Ի՛ ահա յամպոց լուսին նոր
Ել՝ մեզ ժըմտեալ քաղցր ու խո՛ր, —
Եօթնեւտասն էր Մայիսին :

Ո՛չ աղամանդ ուո՛չ ոսկի,
Այլ ինձ է Թանկ, պաշտելի՛,
Մեր սուրբ ուխտին լուռ վըկայ՝
Լուսնին պատկեր պըզընձեայ —
Գընատեղն իմ փողկապին :

ՉԱՏԻԿ

Ա.

Տէր Հայրն նոր վար դրած էր Սաղմոսն, երբ ներս մտաւ իր ծուխերեն մին, գոր տեսնելով՝ Տէր Յարութիւն իր Սատանան կը տեսնէր : Ծուխին անունն էր Չատիկ : Իրենց անուամբքն, այսպէս, միմեանց կարի կը նմանէին հովիւն եւ ոչխարն. Այլ իմացականութեան եւ դաստիարակութեան նկատմամբ՝ անդունդ մը գայթ կը բաժնէր. այնպէս որ Տէր Յարութիւն կրնար ոչխարն համարուիլ, եւ Տիւր Չատիկ՝ հովիւն : Ոչխար ըսելով՝ պէտք չէ սակայն հասկնալ թէ քահանայն ձեզաբարոյ, պարզասիրտ եւ անմեղ ոմն ըլլար. Ո՛չ. արդարեւ, եկեղեցիէն դուրս ամեն օր քանի մը ժամ սովորութեամբ Սաղմոս կը քաղէր՝ իբրեւ մեքենայ. բայց երբ գոցէր Սաղմոսագիրքն, եւ հաւատացեալ մը տեսնէր՝ որ ուրիշ քահա-

նայն մը վրայ կը խօսէր համակրութեամբ, Տէր Յարութիւն կը հանէր ակնոցն եւ՝ աստիճանաւ բարձրացօղ ձայնով մը գոռոյ փայլն ե՛ւս առաւել ի վեր կը հանէր իր դիմաց աճուն կարմրութիւնն՝ հանդիսաւորապէս կը սկսէր ընել արժանապատիւ եղբայրակցին ունեցած ու չունեցած բերութեանց թուարկութիւնն. իր յայտնեալ կամ յոչեւեայն իմացեալ եզրակացութիւնն այն էր յաւէտ քէ՝ միայն ինք արժանաւոր պաշտօնեայ մ՚էր Աստուծոյ. — Կրօնից այն արժանաւորագո՞յն պաշտօնին մեծազոյն յատկութիւնն՝ որպէս տեսանք՝ այն համբերութիւնն էր, որով քանի մը ժամ անընդհատ Սադմոս կը քաղէր՝ միտքն Աստուծոյ խորանին յոյժ հեռի տեղեր յածելով: Սուրբ Գրոց մէջէն միայն Աբքայ-Մարգարէին Սադմոսերգութեան ծանօթ ըլլալով, Տէր Յարութիւն անուամբ եւեթ կը ճանչէր զՆոյ. այլ Աստուծմէ չհասոյ կը սիրէր Այգեգործ Նահապետն, որ իր արբեցութեան օրինակաւ համաձակութիւն էր տուած գինեմոլներուն: Այսպէս կը մտածէր քահանայն. եւ այս նկատմամբ՝ կրնար Քամայ հարազատ եղբայրն համարուիլ: Պլատօնական չէր Տէր Յարութիւնին սէրն առ Նոյ. նա կը *ցնկէր* յաճախ գինեմոլութեան պատուարժան եղբայրակցաց ընկերութեամբ. եւ գինին, որ կարմիր գոյն կը բերէր իր այտից վրայ, կարմիր խօսքեր կը թոցուներ իր շրթանց ալ վրայ. Կը բացուէր վարազոյրն եւ կը սկսէր կատակերգութիւնն:

Իր խոստովանահօր իմացական ու բարոյական վիճակն անծանօթ չէր Տիար Զատիկին, եւ ակամայ նա կը ծնրադրէր Տէր Յարութիւնին առջեւ: Քահանայն կը զգար զայս. Հետեւաբար ըստ կարի կը խորշէր իր երիտասարդ այլ պատկառելի ծուխին ներկայութենէն. եւ երբ զայն տեսնէր, կը գունատէր: Սակայն քահանային պատկառանք եւ գրեթէ երկիւղ ազդող այն ծադկահասակ հակն ունէր տկար կողմ մը, սիրուն կողմ մը, քահանային համար:

Տիար Զատիկ կը սիրէր Տէր Յարութիւնին աղջիկն, եւ փեսայ պիտ՝ ըլլար քահանային (1):

(1) *Թերեւս անծկութեան պատճառաւ, զոյն նորավէպիս հրատարակութիւնն հազիւ հինգ-վեց ծիւէն աւարտիլ պիտի կրնայ:*

ՕՐԱԳԻՐՆ Ի ՖՐԱՆՍԱ

Քանի տարի յառաջ, օրագիրն յաւուրց ծանրութիւն մ'ունէր. մեծ տեղ մը կը նուիրէր քաղաքականութեան ու գրականութեան, եւ չորրորդ երեսին կը ձգուէին խառն լուրերն: Օրաթերթի մը բաժանորդ կը դրուէին՝ հանակրութիւն ունենալով այս կամ այն խմբագրին. կը սպասուէր այսինչ օրագրապետին յօդուածն, որ երիւղաձ օրէն կը կարդացուէր՝ նայն իսկ եթէ հինգ սիւնակ ունենար: Այն բարեբաստիկ ժամանակին մէջ, քննադատութիւնն հեշտին էր. Զէին ճաշակարեր դրադատաք. նոր գրքի մը վրայ խօսելու համար երկու ամիս կը սպասէին, այլ յետոյ ծանրակշիռ վճիռներ կ'արձակէին: Ընթերցօղք ալ բնաւ անհամբերութիւն չէին ղգար. եւ յառաջ քան զամենայն քննադատն կը պահանջէին խղճամտութիւն, տաղանդ եւ անկողմնակալութիւն:

Փոխեցինք այս ամենն: Օրագիրն այսօր կը ճգտի վտարել գրականութիւնն. Այլ եւ այլ անուամբք խառն լուրերն են որք կը լցուենն չորս էջերն ալ: Եթէ չարունակէ սոյն չարժումն, յիւսուն տարիէն պարզապէս ծանուցմանց թերթերու պիտի փոխարկուին օրագիրք:

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Մեծ ապատիւ Տ. Եղիազար Մուրատեան, ծանօթ ուսուցիչ ու գրագէտ, ի Բերա բացած է վարժարան մը, ուր դասախօսութիւնք պիտի սկսին Սեպտեմբեր երեքին: Յաջողութիւն կը մաղթենք Տ. Մուրատեանի՝ սոյն նոր ու կարեւոր ձեռնարկին մէջ:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆ

ՆՈՐԱՑՐ ԲԻՒԶԱՆԴԱՑԻ. — *Քննադատութիւն Նուպարեան թարգմանութեան Վիքտոր Հիւկոյի Նօդր-Տամին:*